

УДК [930.253:94](477)"1917/1921"

Р. Я. ПИРІГ*

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ: КІНОФОТОДОКУМЕНТИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА**

Висвітлюються інформаційні можливості кінофотодокументів, у яких зафіксовано найпомітніші події, постаті та урочисті акти революційної доби, а також джерелознавча роль енциклопедичних видань, хронік, історичних та біографічних довідників.

Ключові слова: фотографія; кінофільм; енциклопедія; хроніка подій; довідник з історії; довідник біографічний.

Кінофотодокументи. Аудіовізуальні матеріали належать до вузького кола використовуваних джерел з історії Української революції 1917–1921 рр. З огляду на тогочасні технічні можливості йдеться лише про фотографії та кінохроніку. Окремі відомості про склад та зміст цієї категорії документів висвітлені в наукових публікаціях¹. Створення сучасного анотованого реєстра документів архіву значно розширює інформацію про його зібрання².

Основний масив фото- та кінодокументів з історико-революційної тематики зосереджений у Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного. Та обставина, що архів був заснований лише на початку 1930-х рр., негативно відбилася на повноті збирання документів, в т.ч. й доби революції.

Фотоматеріали архіву відображають насамперед масові, здебільшого знакові події Української революції. Збереглися світлини про підписання українською делегацією Брестського мирного договору у лютому 1918 р., оголошення універсалів Центральної Ради у червні і листопаді 1917 р., з нагоди обрання гетьманом П. Скоропадського у квітні 1918 р, урочистості в Києві у зв'язку проголошенням Акту злуки УНР і ЗУНР у січні 1919 р.³

* *Пиріг Руслан Якович* – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

** Закінчення. Початок див. "Архіви України". – 2011. – № 1. – С. 108–122; № 4. – С. 132–145; № 5. – 98–112; № 6. – 83–102.

Зафіксовані й такі масові зібрання, як всеукраїнські з'їзди селян, вільних козаків (1917 р.), селян-хліборобів (1918р.), українська демонстрація у Вінниці (1917 р.), мітинг селян (1918 р.) та інші⁴. Збереглися фотознімки траурних заходів поховання студентів, які загинули у бою під Крутами (1918 р.)⁵.

На колективних фото зображені також: група членів УЦР, перший склад Генерального Секретаріату, М. Грушевський серед членів УЦР, С. Петлюра з групою військових, учнів гімназії, П. Скоропадський з німецькими та австрійськими військовими і дипломатами, Є. Петрушевич з урядовцями ЗУНР, засідання Тимчасового робітничо-селянського уряду⁶.

Певну групу складають фото вояків різних формувань УНР, січових стрільців, УГА, Червоної Армії, махновців, німецько-австрійських військ та ін.⁷

Відображена й діяльність українських дипломатів. Зокрема, це фото мирних переговорів представників Гетьманату і РСФРР, української делегації на переговорах, надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині та інше⁸.

В архіві представлені портретні фото провідних діячів доби Української революції 1917–1921 рр.: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, С. Петлюри, Є. Петрушевича, Н. Махна, М. Скрипника, Х. Раковського, Л. П'ятакова, В. Антонова-Овсієнка та багатьох інших⁹.

Представлена в ЦДКФФА документальна кінохроніка також відображає найпомітніші події, постаті, урочисті акти доби революції. На відміну від статичних фотоматеріалів вона має більш варіативні можливості відтворення зафіксованої інформації. Це хроніка подій 1917 р.: члени Центральної Ради під час восьмої сесії перед будинком Педагогічного музею; парад частин Вільного козацтва на Софіївській площі; члени Київської ради робітничих і селянських депутатів у Маріїнському парку¹⁰.

Збірник кіносюжетів 1918 р. відображає добу Української гетьманської держави. Насамперед це перебування у Києві німецьких військ, їх командувача фельдмаршала Г. Ейхгорна, німецьких та австро-угорських дипломатів; парад українських військ, який приймає міністр О. Рогоза; наслідки вибуху в районі Звіринця на Печерську; чиновники і військові на пароплаві тощо¹¹.

Події 1919р. представлені кінофільмом, збіркою та окремими кіносюжетами, які виготовлені під егідою Всеукраїнського кінокомітету. Кадри фіксують вступ до Києва 1-ї Української повстанської дивізії, мітинг та військовий парад на Думській площі за участю членів РНК УСРР Х. Раковського, М. Скрипника, Г. П'ятакова, А. Бубнова, військових В. Антонова-Овсеєнка, Ю. Щаденка, І. Лакатоша та інших¹².

Відображені першотравнева демонстрація та парад військ, який приймає нарком М. Подвойський; перебування на Україні агітпоїздів імені Леніна, Жертв революції, “Жовтнева революція”, участь у їх діяльності М. Калініна, Х. Раковського, Г. Петровського, О. Колонтай та інших. Окремі сюжети стосуються роботи цукрового заводу, тренування пожежників тощо¹³.

Єврейським погромам 1919–1920 рр. в Україні присвячений кінофільм (французькою мовою). Він побудований на кіно- та фотоматеріалах, на яких зафіксовані наслідки єврейських погромів у Києві, Житомирі, Єлисаветграді, Черкасах, Ржищеві, Чорнобилі, Коростені та багатьох інших містах і містечках. Показані зруйновані будинки, пограбовані синагоги, єврейські крамниці, трупи загиблих, поховання жертв погромів тощо¹⁴.

Фотодокументи з історико-революційної тематики зберігаються й в інших державних архівосховищах. Проте вони не мають окремої системи обліку і знаходяться, як правило, в складі справ з документами писемного походження. Наприклад, у ЦДАВО і ЦДАГО це матеріали колишнього Музею визвольної боротьби України у Празі, які містять чимало індивідуальних і групових фото провідних чи менш відомих учасників революційних подій. Аналогічна ситуація і в державних архівах областей, де зберігаються тематичні фотоматеріали регіонального рівня. Серед них незначна кількість оригіналів, а здебільшого копійні примірники.

Крім архівів, фото з історії Української революції представлені і в музейних установах. Найбільш поважну колекцію оригінальних фотодокументів зберігає Національний музей історії України (НМІУ). Зокрема, це фотографії демонстрацій, маніфестацій, мітингів (березень–квітень 1917 р.); першої сотні січових стрільців у Києві (1918 р.); робітників київського заводу “Арсенал” – учасників січневих подій (1918 р.); німецьких військ у Києві (1918 р.); частин Червоної армії в Житомирі (1919 р.), Добровольчої армії, Першої кінної армії та інші¹⁵.

Слід відзначити, що найбільш інформативні кінофотодокументи неодноразово публікувалися як ілюстративний додаток до праць з історії Української революції 1917–1921 рр. З’явилися й спеціальні видання, в яких сконцентрований тематичний фотоматеріал¹⁶.

Інформаційно-довідкова література. Проблематика історії Української революції 1917–1921 рр. знайшла широке відображення в енциклопедичній, довідковій, бібліографічній літературі, хроніках подій.

Енциклопедичні видання радянської доби присвятили чимало статей подіям і персоналіям Жовтневої революції і громадянської війни в Україні. Попри політичну заангажованість вони залишаються суттєвим джерелом ретроспективної історичної інформації¹⁷. Важливі, а часто й рідкісні відомості містить й таке унікальне видання, як “Енциклопедія

українознавства”, створена багаторічними зусиллями науковців української діаспори¹⁸.

Активна науково-дослідницька праця сучасних учених України, розширення джерельної бази, заповнення “білих плям” вітчизняної історії, вироблення нових теоретико-методологічних підходів дозволили розпочати реалізацію фундаментального наукового проекту “Енциклопедія історії України”. У цьому виданні досить повно представлені нові напрацювання з історії Української революції 1917–1921 рр.: форми державності, визначні події та постаті¹⁹. Безперечно, в пригоді історикам стануть й енциклопедичні видання соціогуманітарної тематики, зокрема юридичної та політологічної²⁰.

За роки незалежності активізувалася робота з підготовки довідників з історії України²¹. Важливе місце серед них займають й інформаційні видання біографічного характеру. Частина з них присвячена спеціально персоналіям доби Української революції²².

Досить інформативним джерелом дослідження історії Української революції є систематизовані хроніки подій. Їх видання практикувалося у радянські часи. Зокрема, Київським Істпартом була підготовлена ґрунтовна книга “1917 год на Киевщине. Хроника событий”, яка містила перелік найважливіших подій Жовтневої революції та громадянської війни в регіоні. Прикметно, що видання мало іменний, предметно-систематичний покажчик та бібліографію²³. У кінці 1960-х рр. вийшла хроніка революційних подій в Криму²⁴. А упродовж 1970–1980-х рр. було здійснено випуск двотомної хроніки найважливіших історико-партійних і революційних подій²⁵. В умовах державної незалежності виникла потреба у новітніх хронологічних довідниках з історії України. Головним чином вони видавалися у першій половині 1990-х рр., до певної міри компенсуючи відсутність сучасних підручників з історії України²⁶.

За останнє десятиліття колектив науковців Інституту історії України, базуючись на новітніх історіографічних та джерелознавчих напрацюваннях, реалізував унікальний за масштабами і амбіційний за задумом проект науково-довідкового характеру “Україна: хроніка ХХ століття”. Доба Української революції репрезентована трьома книгами, присвяченими 1918, 1919 і 1920 рокам²⁷. У цьому виданні використане широке коло джерел: архівні, археографічні, пресові, мемуарні, інформаційно-довідкові та інші.

Сучасні історичні хроніки революційних подій в окремих регіонах є рідкістю. Тому слід особливо відзначити книгу “Севастополь: хроніка революций и гражданской войны (1917–1920 годов)”. На базі широкого кола різноманітних історичних джерел відтворюється складний перебіг політичних, військових подій, повсякденного життя міста і бази Чорноморського флоту²⁸.

Для сучасних істориків надзвичайно цінним і корисним є й масштабне науково-бібліографічне видання “Українська революція і держав-

ність (1917–1920)”. Це перша спроба подати бібліографічними засобами найповніший тематичний доробок: книги, брошури, статті, рецензії, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, депоновані рукописи. Книга є надійним орієнтиром науковців у широкому полі тематичної історіографічної та джерелознавчої інформації²⁹.

Таким чином, дослідження одного з важливих і складних періодів новітньої вітчизняної історії – Української революції 1917–1921 років мають широку і різноманітну джерельну базу. Вона репрезентована архівними документами, опублікованими матеріалами, періодичною пресою, мемуарами, епістолярієм, кінофотодокументами. Проте сучасний науковець при їх використанні зустрічається з певними труднощами: неповнота фондів, розпорошеність документальних комплексів, некомплектність газетної періодики, природний суб’єктивізм матеріалів особового походження, архаїчний інструментарій доступу до джерел. Все це вимагає від дослідника ґрунтовної джерелознавчої підготовки, володіння методикою опрацювання різних видів джерел, застосування джерелознавчої критики тощо.

¹ *Топішко Н.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про перемогу Жовтневої революції // *Архіви України.* – 1987. – № 6; *Маркітан Л. М. С.* Грушевський у кінофотодокументах // *Укр. іст. журнал.* – 1997. – № 2.

² Див.: *Кінолітопис : Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1896–1939).* – К., 2009.

³ ЦДАКФФД України, од. обл. 0–68659; 0–53681, 2–154086; 0–183078, 2–153971, 0–181860; 4–1308.

⁴ Там само. – Од. обл. 4–7165, 0–9969, 2–71504, 0–145749.

⁵ Там само. – Од. обл. 2–148530.

⁶ Там само. – Од. обл. 2–43523, 8–8727, 0–185138, 2–154179, 0–184030, 2–154145, 2–84945.

⁷ Там само. – Од. обл. 0–8341, 0–183063, 0–181832, 0–53771, 0–8957, 4–5804, 2–144058.

⁸ Там само. – Од. обл. 0–53825, 0–214894, 0–184047.

⁹ Там само. – Од. обл. 0–7096, 0–183530, 0–183069, 0–184030, 2–24068 та інші.

¹⁰ ЦДКФФА України. – Арх. № 1696, 3295.

¹¹ Там само. – Арх. № 1968, 1975.

¹² Там само. – Арх. № 1680.

¹³ Там само. – Арх. № 1684, 1691, 1693.

¹⁴ Там само. – Арх. № 3296.

¹⁵ НМІУ – Ф. 22300, 22301, 22303; – ФК. 379, 383, 385, 391; – ТКВ. 11579/299; – ФД. 5848; – Ф. 960; – ТКВ.11573/121; – Ф. 6604.

¹⁶ Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української народної Республіки. Світлини. Картини. Документи. – К., 2008; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. – Львів, Івано-Франківськ, 2008; Перемоги Української революції: Другий Зимовий похід Армії УНР. Упоряд. Я. Файзулін, В. Скальський. – К., 2008; Київ 1917–1919. Адреси. Події. Люди Упоряд. О. Кучерук. – К., 2008.

¹⁷ Советская историческая энциклопедия в 16 т. – М., 1961–1976; Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. – М., 1987; Ра-

дянська енциклопедія історії України в 4-х т. – К., 1969–1972; Великий Жовтень і громадська війна на Україні: Енцикл. довідн. – К., 1987.

¹⁸ Енциклопедія українознавства. Т. 1–10. – Париж – Нью-Йорк, 1955–1984.

¹⁹ Енциклопедія історії України. Т. 1–8. – К., 2003–2011. Видання продовжується.

²⁰ Юридична енциклопедія. У 6-ти т. – К., 1998–2004: Політологічний енциклопедичний словник. А–Я. Вид. 2-е, доповнене і перероблене. – К., 2004; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.

²¹ Довідник з історії України: У 3-х т. – К., 1993–1995; Історія України в особах XIX–XX ст. – К., 2002; Довідник з історії України. А–Я. Вид. 2-ге, доопрацьоване і доповнене. – К., 2002; Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997.

²² *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічн. словн. // Історія в школі. – К., 1998–2000; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга 1. – К., 2007; *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірالی. – Львів – Харків, 2007; *Рутыч Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. – М., 1997.

²³ 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – К., 1928.

²⁴ Хроника революционных событий в Крыму. – Симферополь, 1969.

²⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине: Хроника важнейших ист.-парт. и рев. событий. В 2-х ч. – К., 1977–1982.

²⁶ *Верстюк В. Ф., Дзюба Е. Н., Репринцев В. Ф.* История Украинской ССР: Хронол. справ. – К., 1990; *Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронол. довід. – К., 1995; Історія України: Хронологія основ. подій. – К., 1995; *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський:* Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996.

²⁷ Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К., 2005; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1919. – К., 2005; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1920. – К., 2005.

²⁸ Севастополь: хроника революций и гражданской войны (1917–1920 годов). – Симферополь, 2007.

²⁹ Українська революція і державність (1917–1920 рр.). Науково-бібліографічне видання. – К., 2001.

Освещаются информационные возможности кинофото документов, в которых зафиксированы самые заметные события, фигуры и торжественные акты революционной эпохи, а также источниковедческая роль энциклопедических изданий, хроник, исторических и биографических справочников.

Ключевые слова: фотография; кинофильм; энциклопедия; хроника событий; справочник по истории; справочник биографический.

There is highlighted the informational potential of film and photo documents, that fixed the important events, persons and ceremonial acts of Revolution period as well as the role of encyclopedias, chronics, historical and biographical reference books as the sources of studying.

Keywords: the photos; the film; the encyclopedia; the chronics of events; the historical reference book; the biographical reference book.